

מודל חדש להסדרי קרקע עם הברווים בנגב

ד"ר יוסף בן-דוד

המסמך המוצג כאן מהווה דיווח ראשון וראשוני של מחקר העוסק בהצעת מודל פשרה לפתרון הקונפליקט הקרקעי שבין הברווים לבין המדינה. להלכה, המחקר התחיל ביום חתימת חוזה המחקר, בשלהי אוקטובר 2003, ואולם, לא ניתן היה להתחיל במחקר השרה, אלא רק מאמצע ינואר 2004. ובכל זאת, נדונים כאן המהלכים שבוצעו עד כה, לצד התכנית הכוללת.

הואיל והמחקר מצוי בשלב ההתחלתי, הרי שמוקדם להציג ממצאים כלשהם, אף כי הפיילוט כבר מסמן כיווני התפתחות להמשכו. אי לכך, מסמך זה נועד להציג את נושא המחקר, הגישה המחקרית והמתודולוגיה הייחודיים שהוא מכתיב, וכן לוח זמנים לשלבי השונים ולסימום.

רקע כללי

יחסי המדינה והברווים מתדרדרים מזה זמן רב לשפל שלא נודע כמוהו. הסיבות לכך מגוונות, כאשר שני הצדדים תורמים את תרומתם לבעיה. ואולם, אנשי המחקר, ועימם מי שבוחן את היחסים כגישה ובעיניים אוכייקטיביות, יודעים שהקיבעון המאפיין את נציגי המדינה (קרי: נציגי הממשלה לדורותיה), מהווה סיבה מרכזית לטיב היחסים הללו. מצד שני, בחברה הברווית מתרחשים תהליכים המרחיקים אותם מהמדינה, ובייחוד ביצירת יחסים בעלי אופי קונפליקטואלי. ואכן, ניתן להגדיר את יחסי הברווים והמדינה כיום, כיחסי קונפליקט, שהמרכזי והמסוכן שבהם הוא הקונפליקט הקרקעי. אם פעם דובר על "בעיית הקרקע" של ברווי הנגב הרי כיום העובדה היא שמדברים על קונפליקט ולא על בעיה. עובדה זו מלמדת שהקונפליקט הקרקעי עלה מדרגה.

דומה שבעיית הממסד, ובייחוד הממסד הקרקעי, כלומר, כל הגורמים שיש להם נגיעה לקונפליקט הקרקעי, רואים את מצב היחסים בחומרה בה רואים אותה בעלי התייעוד, הידע והניסיון, שרובם ככולם הם חוקרי החברה הברווית, ולצידם אף מי ששירתו פעם בממסד הקרקעי, שכיום מעיזים להתבטא באופן יותר אוכייקטיבי, באשר לקונפליקט וסיכויי פתרונו. הם, כמוני וכמו עמיתים אחרים העוסקים ביחסי ברווי-מדינה, יודעים שהפתרון איננו קל, אך לעניות דעתנו הוא אפשרי בתנאים שנראים לנו כמבטיחים הצלחה, בהשוואה לכישלונות של כל הפתרונות שהוצעו בעבר.

ראוי להדגיש שהמדינה, קרי: מערכת המשפט, לא הכירה מעולם בברווים כבעלי זכויות בקרקע, כשהנימוק המרכזי מתייחס לחוק היבש לפיו בהיעדר מסמכים מטעם הטאבו (ספרי האחוזה), אין מקום לתביעת הברווים להכיר בהם כבעלי "מולכ" (בעלות פרטית). נראה שגם טענת ה"החייאה" של האדמה, המוגדרת כ"מוואת" (אדמה מתה), לא מסייעת לברווים, כאשר אין ביכולתם להוכיח את ההחייאה כנדרש בחוק. יתר על כן, "זכות החזקה" שהוענקה לברווים, הייתה לא יותר ממתווה בלתי מחייב, של הממשלה, אשר ניתן לבטלו ללא הסתבכות המדינה בהפרת חוק או התחייבות. אולם, לזכות החזקה כוח הומאני ומוסרי, משום שהמדינה לא רצתה לבטל לחלוטין את זכותם של הברווים על הקרקע. ולכן, זכות החזקה נועדה לבטא את רצונה הטוב של המדינה כלפי הברווים, שמאז ומתמיד ראתה בהם מגזר נאמן ותומך בה, ומכאן מחוות הענקת החזקה. נציגי המדינה, בהעניקם את זכות החזקה, לא יכלו לשער שהברווים יראו בזכות החזקה הכרה בזכויותיהם, על פי פרשנותם המתמייחסת לקודקס חוקי הקרקע הברווי, המעוגן במשפט המינהגי. על פי קודקס זה נקבעו הגבולות השבטיים, עסקות הקרקע הפנימיות, החוקים החקלאיים וכו'. עפ"י קודקס זה רואים הברווים את עצמם כבעלים חוקיים במוכח של מולכ, ומכאן פער התפישות בין הברווים לבין המדינה, ביחס לזכויות הקרקעיות שלהם. כלומר: חוקי המדינה שוללים את זכות הברווים כבעלים, ואילו הברווים רואים עצמם כבעלים, ורוצים שהמדינה תאמץ את החוק הברווי בנושא זה. טיעון נוסף וכבר משקל, מתייחס לעובדה שהמדינה שבדרך, ברוכשה אדמות מברוויים בנגב, הכירה למעשה בזכותם על הקרקע. ולדידם, אי-אפשר להבין מדוע מה שהיה תקף אז - בוטל לאחר קום המדינה.

מה משמעותה של זכות החזקה?

הכרת המדינה בזכות החזקה של הברווים על הקרקע, יצרה מצב של כפל-בעלויות, או בעצם כפל-זכויות, אף כי זכות זו איננה מעוגנת בחוק. ולמרות זאת, המדינה מחוייבת למחווה שעשתה כלפי הברווים, בהעניקה להם את זכות החזקה, שמשמעותה הינה שהמדינה - באמצעות נציגיה - איננה יכולה, מבחינה חוקית, להפקיע את האדמות מידי בעלי החזקה, גם אם קיימים צרכים ציבוריים חיוניים לגבי אדמות אלה. יוצא אפוא, שבהעניקה לברווים את זכות החזקה, תמרנה הממשלה את עצמה למצב של כמעט כפל-זכות. דהיינו: האדמה הפכה לאדמת מריבה שלא הברווים ולא המדינה יכולים להשתמש בה כבעלי זכויות בלעדיות.

הואיל ולמדינה יש תכניות פיתוח לגבי הנגב בכלל, והמגזר הברווי נכלל בהן, היא זקוקה לחלק מהאדמות. ואולם, האידיאולוגיה העומדת מאחורי גישתה, מעבר לצרכים הנוקרטיים, היא "אולת הקרקע" מבלי לפגוע בזכות בעלי החזקה הברווים לתמורה. נראה שאחת

הסיבות לכך שהפתרונות שהוצעו על ידי המדינה לא התקבלו על ידי הבדווים, הייתה שהתמורות שהוצעו להם היו בלתי מספקות. בינתיים, בעטייה של התערבות גורמים לאומיים ולאומניים, מקומיים וחיצוניים, הוצבו עכבות חדשות שלשם התגברות עליהן, תנאי הפשרה החדשים, והתמורות, חייבים להיות מפתים מאוד, ולא-דוקא במוכן החומרי, אלא גם בהקניית תחושת שותפות לאוכלוסייה הבדווית כנגב. תחושת שותפות, שלדעתי היא תנאי ראשוני לכל הסדר עתידי, אי אפשר להשיג רק בהצהרות, אלא בתיקון העיוותים ומתן מענה למצוקות שהמדינה אחראית להם, עקב הזנחת הבדווים ודחיקתם לשוליים שבשולי החברה הישראלית. מכאן, שהקונפליקט הקרקעי עם הבדווים איננו עומד בפני עצמו. פתרונו יחייב, ככל הנראה, שיקום האמון של הבדווים במדינה, שנפגע קשות. לכן, המודל שאנסה לבנות יצטרך להתחשב במכלול הבעיות והמצוקות, ולא רק בקונפליקט הקרקעי.

אחת הסיבות לכשלון כל הפתרונות שהוצעו בעבר, הוא הקיבעון שאחז במימסד הקרקעי, שאם לא תהיה נכונות לזוז ממנו, גם המודל המוצע יהיה נדון לכשלון, ובעצם יוכיח אחת ולתמיד, שהמדינה איננה מעוניינת באמת בפתרון הקונפליקט הקרקעי.

מטרת המחקר

למחקר הנוכחי אין תקדים משום שכל המחקרים שנעשו בעבר כללו הצעות והמלצות לפתרון, שככל הידוע לא נתקבלו, לא על ידי הבדווים ולא על ידי המדינה. הערך המוסף של מחקר זה הוא בהערכת הסיכוי לפתרון הקונפליקט הקרקעי, על בסיס המודל החדש שאציע. הואיל ותמיד יהיה שיעור מסוים של בעלי אדמות שלא ירצה בשום פתרון אם מטעמים של לאומנות, קשר נפשי לאדמה או אפילו ללא סיבה - התקווה היא שאם הרוב יראה בפתרון המוצע דרך הוגנת, הרי שדינמיקת ההתפשרות מצד הרוב, תביא גם את הסרבנים, בסופו של דבר, להתפשר.

בניית המודל המוצע תתחשב בגישות של הצדדים וביציבות ובעכבות שמנעו מהם בעבר להגיע להסדרי פשרה. ובאשר לסיכויים להגיע לפשרה - ברור שהתנאי הבסיסי להצלחה יהיה הכנות של כל צד והרצון האמיתי להגיע לפתרון.

הנחת היסוד

כל עוד לא נמצא פתרון לקונפליקט הקרקעי, הוא ימשיך להיות אבן-נגף הרת-גורל ביחסים בין הבדווים לבין המדינה. יחד עם זאת הקונפליקט הקרקעי אינו היחיד אף שהוא תופס מקום בראש כל הקונפליקטים האחרים, שחלקם קשורים בו, ולכן פתרונו עשוי להרגיע או להקהות קוצם של הקונפליקטים האחרים.

אשר על כן, גם אם נציגי המיסד ממעיטים בחומרת הבעיות שיוצר הקונפליקט הקרקעי, המדינה תמצא עצמה בזמן כלשהו - ואולי בקרוב מאוד - בחריגת הקונפליקט מדפוסו השקט ומעבר לפסים אלימים. אם עד היום נציגי המיסד לא ראו בקונפליקט הקרקעי בעייה לאומית, מוטב להם לדעת שהוא עלול להיות כזה בטווח הקצר, וסימנים לכך כבר נראים בשטח.

למה דווקא מודל של פשרה או ניסיון לפתרון?

המושג "מיתווה" הולם את הדרוש ממודל, שעל פי המילון של אבן שושן הוא מרשם, סקיצה, או תכנית מיתווה בקווים כלליים. בתור שכזה, המיתווה צריך להתאים לכל סוג של קונפליקט, שלתוכו יוצקים את פרטי הבעיה הפרטיקולרית. ואילו הפתרון עוסק בקונקרטי, והקונקרטי עשוי להשתנות עקב השונות במרכיבי הקונפליקט.

אני חייב לציין שראש המכון למחקרי מדיניות קרקעית, עמד על כך שהמחקר יציע מודל, ולא פתרון קונקרטי, ביחס לקונפליקט הקרקעי.

המתודולוגיה המחקרית במחקר זה, היא קומפקטית וחסכונית משום שהיא מוכתבת על ידי המשאבים שהוענקו למחקר והיא תכלול:

ראיונות אישיים

הראיונות האישיים שכבר הוחלט עליהם מתמקדים באישים הנחשבים בני-סמכא בקונפליקט הקרקעות ואשר דעותיהם מייצגות ציבור רחב הן בצד הממסד הן בצד הברדווי. א. בצד הממסד - נמצא לנכון לכלול את האישים שהיו מעורבים בעבר בחיפוש פתרון לקונפליקט הקרקעות וממשיכים בכך גם כיום, ולצדם אישים שזה מקרוב נעשו מעורבים בנושא. הכוונה היא לשר אהוד אולמרט ולשרה ציפי לבני; השניים פרסמו את תכנית הממשלה החדשה מאפריל 2003 (על כל פנים התכנית התפרסמה בשם), והם גם האחראים לביצוע התכנית. בסעיפי התכנית כלולה ההצעה לפתרון בעיית הקרקע (כך לפי הניסוח בתכנית). ייעשה מאמץ לראיין את ראש מינהל מקרקעי ישראל - מבחינה פורמלית 'המנהלה לקידום הברדווים בנגב' נתונה לפיקוחו; את סגן ראש מינהלת הברדווים לשעבר, מר עצמון - כיום בר-סמכא בקונפליקט הקרקעות; את עו"ד י' גבאי - שהיה ממונה על הסדרי הפשרה לביצוע 'חוק השלום' מטעם משרד המשפטים ואוצר בידיה את כל הידע בנושא, ובו גם את הסיבות לכישלון כל הפתרונות שהוצעו עד כה; ואת מנהל מחוז הדרום במשרד הפנים - האחראי ליחידת

האכיפה של חוקי הבנייה (כלומר להריסת מבנים בלתי-חוקיים). כמו כן ייעשה ניסיון לראיין את ראש הממשלה, לא רק משום שהוא בעל הסמכות העליונה מטעם המדינה, אלא גם משום שהוא ידיד הכרויים ומעורה בבעיה המדוברת וכך העיד לא פעם על עצמו.

ראיונות רצויים (אך לא הכרחיים) עם השרים האלה (או עם מנכ"ל משרדיהם): שר התשתיות, שר הפנים, שר הבינוי והשיכון, השר לביטחון פנים וכן שרי החקלאות והמשפטים, בשל הקשר שלהם לנושא הנחקר.

ב. בצד הכרווי -

(1) ייקבע מדגם לראיון בעלי האדמות הכרויים, בהתמקד על בעלי דעה וסמכות בנושא, עפ"י החלוקה הבאה:

- * בעלי אדמות מ-1000 דונם ומעלה.
- * בעלי אדמות מסדר גודל של 500-900 דונם.
- * בעלי אדמות מסדר גודל של 200-400 דונם.
- * בעלי אדמות מסדר גודל של 100-200 דונם.

החלוקה הסופית תיקבע לאחר סיום הפיילוט, שאמור לברר את השיעור של כל קבוצה כזו.

(2) ראיון עם אישים ערבים בעלי מעורבות בנושא, לאומיים ולאומניים - דוגמת אנשי התנועה האיסלאמית ואחרים, שגילו ומגלים מעורבות, ואשר מעורבותם עשויה להשפיע על היענות בעלי האדמות הכרויים להצעות הפשרה, על פי המודל החדש. כמו כן יראיין ח"כ טאלב א-סאנע, שהוא גם בר-סמכא בנושא וגם נציג האוכלוסייה הכרווית ובן חברתה. הקלטת הראיונות. כל הראיונות יוקלטו, על בסיס השאלון המובנה, אך הראיון יהיה פתוח לריון מעבר למסגרת השאלון. בשיטת ראיון זו קיים סיכוי להשגת אינפורמציה נוספת שלא נכללה בשאלון.

בנוסף לראיונות האישיים, ייערכו סקרי רחוב מזדמנים, בכדי לעמוד על הלך-הרוחות הכללי בקרב האוכלוסייה הכרווית, מתוך הנחה ששאלת הפתרון הרצוי והבעייה בכללותה מוטמעים בתודעת אוכלוסייה זו, וכי קיים קונזנזוס לגבי הפתרון. הסקרים ייערכו אך ורק בקרב תושבי הפזורה, באשר רובם הם בעלי האדמות, ועובדת הישארותם בפזורה עד כה נובעת מכך שלא נענו לכל הצעות הפשרה שהוצעו להם. יעילות סקרים מסוג זה גבוהה במיוחד משום שהמראיין משוחרר מהלחץ והרתיעה הכרוכים בראיון המובנה, עד כדי פגיעה בתשובה האמיתית.

מקורות ספרותיים

- תמוצה הספרות הקיימת בנושא הקונפליקט הקרקעי, תוך שימת לב מיוחדת:
- א. לפסק הדין של השופט חלימה, שבשכתו כשופט בבית המשפט המחוזי, קבע שלבדווים אין זכות "מולכ" על הקרקע אותה תובעים הבדווים. ואכן, כל העתירות מצידם להכרה בהם כבעלי "מולכ" נדחו עד כה.
 - ב. כל פרסום המבטא את גישת המדינה וממ"י לבעיית הקרקע בקרב בדווי הנגב, ואשר רובם ראה אור, בפרסומי המכון למחקרי מדיניות קרקעית ושימושי קרקע.
 - ג. בדיקת כל ההצעות של הממשלה לפתרון הקונפליקט הקרקעי.

נטילת המשימה לבנות מודל חדש לפתרון הקונפליקט הקרקעי הינה אתגר תובעני, משום שכל הפתרונות שהוצעו עד כה נכשלו, למרות שעסקו בכך מומחים וברי-סמכא ידועים. הם נכשלו משום שהיה קיים חשש שהם עלולים להצטייר כנדיבים מדי כלפי הבדווים. ועל כן חוזרת השאלה: האם מודל חדש יהיה מקובל על שני הצדדים לקונפליקט, והאם הוא יקדם פתרון, שהרי גורמים שונים - אישים ומוסדות ציבור - כבר הציעו פתרונות שנדחו על ידי האוכלוסייה הבדווית. הצעות לפתרונות אלה, להם הייתי שותף, מופיעים בפרסומים שונים ובחוברת מיוחדת בצמוד לספרי "מריבה בנגב" וכן בסדרת מאמרים בכתב העת "קרקע".

הסתגלות הבדווים למודרניזציה בעקבות השפעת החברה הישראלית (היהודית והערבית) והשתלבותם בה

מתעדי החברה הבדווית בישראל ובמדינות השכנות לה מתארים אוכלוסייה או תרבות הנתונה בתהליך של היעלמות. אמנם היעלמות התרבות הבדווית (ואין הכוונה לבדווים כקבוצה ייחודית בחברה הכללית) עדיין איננה עובדה קיימת, אך אנו עדים לשלביה האחרונים. המודרניזציה והעיור אכלו ואוכלים בכל פה בתרבות זו, כפי שקורה כמעט לכל חברה נוודית בעולם ולבדווים במזרח התיכון בפרט. עם זה, בתוכני החיים והתרבות הכאים במקום התכנים הנעלמים יש סממנים ושרידים מובהקים של התרבות המקורית - אותה תרבות שרואים בה תולדה של חיים במדבר במשך אלפי שנים והידועה בעולם המדע בשם 'תרבות נוודות המרעה'.

הגדר זו מקפלת בתוכה את תמצית עולמם ותרבותם של הבדווים, בכל מקום שבו הם קיימים כיום או היו קיימים בעבר. יסודות תרבות זו הם: המדבר, המיקנה והנוודות - מהם נגזרו אורחות חייהם; על בסיסם נבנתה במשך דורות רבים התרבות הבדווית. המחקר החברתי ראה את נשואי התרבות הזו ככני חברה פשוטה שהכל בה ניתן להכנה בנקל. והנה,

ככל שהמחקר המדעי על אודות הכדורים מעמיק, מתגלה לחוקרים אוקיאנוס תרבותי בלתי נדלה. האקדמיה וכן חוקרים ומחברים עצמאיים העשירו בדור האחרון את הידע והעניין בחקר החברה והתרבות הכדורית ובתיאורן. מדובר בעושר ספרותי ותרבותי המפאר ספריות רבות בעולם.

השינויים המתחוללים בחברה הכדורית אינם רק תולדה של אילוצי המודרניזציה ו"הכוחות החיצוניים" אלא גם תוצאה של שילוב בין רצונה של החברה עצמה להשתלב בחברה ובכלכלה המודרניות ובין תגובתם החיובית של הפרטים לשינויים. במלים אחרות: קיימת נכונות מצד הכדורים לסגל דפוסי תרבות מודרניים. נכונות זו מתבטאת בדפוסי המגורים, באימוץ טכנולוגיות שימושיות, במבנה תעסוקה מודרני ועוד.

מחקר או ספר, מקיף ככל שיהיה, אינו יכול להכיל את כל התמורות שפקדו את החברה הכדורית בישראל. גם מחקר זה אינו מתיימר להקיף את כל מה שהשתנה בחברה זו בדורות האחרונים. אשר על כן כולל ספר זה היבטים שיש בהם כדי לאפיין את הכדורים בישראל, על התמורות העיקריות שחלו אצלם גם בזמנים שקדמו לתהליכי ההשתלבות שלהם בחברה ובמדינה.

המטרה המרכזית שנקבעה ונוסחה בשיתוף הגורמים שעמדו מאחורי מחקר זה (המשותף למכון לחקר מדיניות קרקעית ושימושי קרקע ומכון ירושלים לחקר ישראל) הייתה בראש ובראשונה לספק תיאור נאמן של החברה הכדורית בישראל ולהתמקד בכדורי הנגב - החלק הארי של האוכלוסייה. ביטוי מיוחד מקבלות התמורות הפוקדות את הכדורים במדינת ישראל, ובייחוד התמורות שחלו בתקופה העות'מאנית ובמשך שלטון המנדט הבריטי, תמורות שעתידות היו לשמש בסיס לתהליכים המתרחשים בחברה הכדורית מאז הקמת מדינת ישראל. הכיוון הכללי הוא הסתגלות הכדורים למודרניזציה בעקבות השפעת החברה הישראלית (היהודית והערבית) והשתלבותם בה.

תוכני המחקר והגישה המחקרית

עבודת המחקר התבססה על מתודולוגיית ההסתכלות-המשתתפת. חלק מהנושאים במחקר זה הם בגדר חידוש. למשל: התמורה בחברה ובמשפחה, התמורה בתעסוקת נשים, התמורות במעמד האישה הכדורית, תהליך המוניציפאליזציה ועוד, ובייחוד קונפליקט הקרקעות בין הכדורים למדינה. אשר לשיטות העבודה במחקר השדה - הנושאים שהם בגדר חידוש נחקרו בשיטת השאילה המובנית - מקצתה התבססה על שאלות סגורות ואילו החלק הארי נעשה תוך שימוש בשאלות פתוחות, כדי לתת למרואיינים להתבטא בחופשיות ולא לכבול אותם

להנחות שהיו עלולות להיות לא מדויקות וכן כדי לאפשר להעלות ממצאים שאולי לא ניתנה עליהם הדעת מלכתחילה.

במקביל לשאלון המובנה נערכו ראיונות פתוחים, בייחוד עם בעלי ידע ספציפי בנושאי המחקר. כל נושא מנושאי המחקר חייב פנייה לקבוצת נחקרים נפרדת בשל אופי הנושאים. שתי השיטות הוכיחו את יעילותן והשלימו זו את זו. פיתוח דיון בממצאים ממחקרי השדה נעשה בנייתוח סטטיסטי ובשיטות כמותיות פשוטות.

אשר להיקף האוכלוסייה הנחקרת (שבטים, חמולות ובתי-אב) יש לציין שגודל השבט, מעמדו החברתי וחשיבותו העצמית, לא מילאו תפקיד בבחירת הקבוצות הנדגמות. המחקר נמנע מלטפל שוב ושוב בשבטים ובחמולות שיוחד להם מקום נכבד בפרסומים אחרים, ובמיוחד אם אינם מדגימים את הנדרש במחקר זה. מאידך, מעטים השבטים שלא הוזכרו בהקשר כלשהו.

הגישה המחקרית העניקה משקל מיוחד למשתנים התרבותיים. לדעתי משתנים אלה הם המכריעים בכל סוגיה. נתונים ועובדות הם תלויי-תרבות. למשל, מתברר כי המדרד המקובל של 'יחס-תלות' - יחס המפרנסים לתלויים בהם - אינו רלוונטי לחברה הברווית, משום שבחברה זו החלוקה לקבוצות-גיל קשורה במבנה ובתפקוד של בני המשפחה. המסקנה ההכרחית היא שיש "דמוגרפיה ברווית" (להבדיל מהדמוגרפיה המערבית).

מאפיינים עיקריים של הברווים בהווה

הברווים בנגב הם קבוצה חברתית ייחודית בתרבותה בישראל ואף בחברה הערבית. מקומם בתודעת הממסד הממשלתי שולי בלבד, והם מוזנחים לעומת אוכלוסיות אחרות. הממסד אמנם מצהיר שהוא מעוניין בקידומם, אך מעט מאוד נעשה. יש שעדיין רואים בברווים נוודים, אף שהאמת היא שהם נתונים בתהליכי שינוי ומודרניזציה כבר משלהי המאה התשע-עשרה. לטוב או לרע, תהליכים אלו מואצים מאז קום המדינה. בבסיס השינויים ניצבת נטישת אורח החיים הנוודי והעיסוק בגידול מיקנה. גורם חשוב בתהליך זה, שהחל לתת את אותותיו בשנות הארבעים, היה המינוע, שסייע במיכון החקלאות, הרחיב את תחום המיזרע בנגב בכלל ובקרב הברווים בפרט, וסייע לנייד אותם.

אפשר למצוא התאמה בין הכורח הקיומי להרחיב את החינוך ולהדק את הקשרים עם העולם החיצון ובין הסתגלות הברווים למודרניזציה. דוגמה טובה וציון דרך לכך היא העובדה שב-1942 נפתחו שלושה בתי ספר לברווים בנגב, בסיוע שלטונות המנדט, והדבר חולל

מהפכה בחינוך ילדי הכדווים. החינוך חדל להיות מנת חלקה של האליטה החברתית-שבטית, שרק מעט מילדיה למדו בביה"ס ובפנימייות שהוקמו בבאר שבע מראשית ימיה של העיר עוד בידי השלטון העות'מאני.

הואיל ובמדינת ישראל (עוד משלהי השלטון העות'מאני ואחר כך בעת המנדט הבריטי) לא נמצאו לכדווים הכלים הארגוניים בדמות מנהיגות אמיצה המסוגלת לקבל החלטות, וגם לא משאבים עצמיים לקידום, הם השליכו את כל יהבם על השלטון והשאירו לו את היזמה ברוב התחומים. באופן זה הלכה והעמיקה תלותם של הכדווים בשלטונות. הדבר אילץ אותם להתפשר בהיבטים אחרים של אורחות החיים והמסורת שלהם ולחפש פשרה בין צורכיהם ויזמותיהם לבין הכוחות והכללים שהכתיבו המדינה והחברה הסובבות. הפשרה היא למעשה הביטוי המוחשי והמעשי לתהליך הסתגלות הכדווים לשינויים התדירים והכלי להשתלבותם בחברה ובמדינה.

בעיית הקרקעות וצורת היישוב

העימות בין הכדווים למדינה מתמקד בשני תחומים עיקריים: בעיית זכויות הכדווים על אדמותיהם ועניין צורת יישובם. עד לפני כעשור הייתה בעיית הקרקעות כלכלית בעיקרה, אך היא חדלה זה מכבר להיות בעיה כלכלית בלבד והפכה לבעיה פוליטית. העיכוב בהסדרת ענין הקרקעות נובע מהפער בין הצעות הממשלה לבין תנאי המינימום המקובלים על הכדווים. עיכוב הפתרון, שעד לפני כעשור היה סוגיה כלכלית בעיקרה, עלול להשפיע לשלילה על איכלוס העיירות הכדוויות ולגרום לסיכול תכניות פיתוח בנגב אשר מתוכנן להתבצע על האדמות שהכדווים אמורים לפנות. העיכוב עלול אף לגרום להקצנת היחסים, אם ייאכפו חוקי הבנייה וייהרס כל מבנה שאיננו בתחום העיירות המתוכננות, ומעל לכל - גורמים לאומניים עלולים לנצל לרעה את הקונפליקט. גם המדיניות בעניין אכיפת חוקי הבנייה קשורה בשאלת הקרקעות (הריסת מבנים לא-חוקיים). רק בנגב מדובר בכ- 10,000 מבנים (ויש אומרים 100,000!). רובם אמנם בנויים מחומרים קלים, אך טעונים הריסה על-פי החוק. התרחבות הבנייה הבלתי-חוקית מוכיחה שהמדיניות שנהגה עד כה כשלה ואף גורמת להקצנה. אין אפוא מנוס מלהיענות, ולו חלקית, לדרישת הכדווים שטרם עברו לעיירות הכדוויות ולהקים בעבורם יישובים כפריים.

אשר לצורת היישוב - מתברר שדפוס היישוב העירוני שנכפה על הכדווים מיצה את עצמו. בעקבות כישלון העיור התפתחו בעיירות הכדוויות תופעות שליליות. לדעת הכדווים שנותרו בפריפריה ושטרם נכנסו לעיירות, אפשר לנטרל את התהליכים השליליים רק אם תקים בעבורם המדינה יישובים כפריים שגודלם והרכבם החברתי יבטיחו פיקוח של

המשפחה והחמולה על הפרט ועל הסביבה החברתית כדי למנוע תופעות לא-רצויות. כך, לטענתם, יצומצמו ההקצנה הלאומנית והדתית וכן ממדי הפשיעה. עוד מסתמכת דרישתם של הברווים על הטיעון שענפי החקלאות המסורתית (ובייחוד גידול הצאן) מבטיחים אמצעי קיום והכנסה בתנאי האבטלה ואי-הוודאות של המשק הישראלי. למען האמת, היישובים הבלתי-מוכרים שבהם חיה רובה של האוכלוסייה הברווית (כ-55% ממנה) הם יישובים חקלאיים במאפייניהם, ומבחינת תושבי היישובים, המעבר לחיים אורבניים הוא מעבר מלאכותי ולא אורגני. עם זה, אין בעיירות הקיימות אלמנטים מפתים שימשכו פנימה את האוכלוסייה שנותרה מחוץ להן. הבעיה העיקרית היא העדר מקורות תעסוקה בעיירות הברוויות וכן העדר שירותי רווחה ברמה מספקת ובהיקף הדרוש.

העיור והשלכותיו

תהליך העיור של ברווי הנגב הוא הדרמטי מכל התהליכים המתרחשים בזמן החדש. ייעודו של העיור היה להעלות את רמת הרווחה, אך הוא מלווה בתופעות שליליות. לדוגמה אפשר לציין מעגל עוני מסוג מוזר וייחודי לברווים: חיים בוולות בתנאי עוני ומצוקה. רשימת התופעות השליליות כוללת את איבוד הביטחון הכלכלי שהעניקו ענפי הכלכלה המסורתיים בעבר, העדר מקורות תעסוקה חלופיים, התרחבות העבריינות (כולל שימוש וסחר בסמים) וכאמור התגברות הלאומנות והפונדמנטליזם. אלה התפתחו דווקא בעיירות, עקב חשיפתן להשפעות חיצוניות. תופעות אלה לא היו צפויות בעת תכנון היישובים הברווים. ממדי הפשיעה, קטנים ככל שיהיו, אינם נסכלים מבחינת האוכלוסייה הברווית, בשל ערכי מערכת השיפוט המסורתית, המחמירה עם העבריינים בהשוואה לערכאות המדינה. על כל אלה צריך להוסיף את המדיניות השלטונית הלא-ברורה כלפי הברווים, מדיניות מלווה תדיר בהבטחות שלעולם אינן ממומשות, דבר שגורם לאבדן מוחלט של האמון בממסד.

גם בתחום החינוך ההישגים מוגבלים ומתבטאים ברמה הנמוכה של בתי הספר, ובייחוד ברמת בתי הספר התיכוניים. שיעור הזכאים לתעודות בגרות נמוך, ושיעורי הנשירה של התלמידים מהמערכת גבוהים - עד 60% ואף יותר. מורים ומנהלים חוששים להתלונן פן יכולע להם ועניין זה גורם לקשיים רבים כמערכת. בעקבות זאת שולחים הורים את בניהם ללמוד במרכז הארץ ובצפונה וכן כבתי ספר יהודיים בנגב. עובדה זו מעידה בכיור על חולשתם של בתי הספר הברווים. תכנית הלימודים נעדרת התמודדות נאותה בשאלת העימות היהודי-ערבי והזהות הכפולה. ראשי המערכת מסבירים חסר זה בין השאר באי-טיפוח המורשת הברווית במסגרת תכנית הלימודים ובשפעה השלילית המתלווה לניסיונה של התנועה האיסלאמית להשתלט על ניהול בתי הספר. בפזורה (כלומר ביישוב הספונטני) המצב חמור עוד יותר מבעיירות: רבים מהמורים אינם מוסמכים, התנאים הפיזיים ירודים ואין תשתיות וציוד כגון מחשבים.

כתחום המוניציפלי המצב אינו טוב יותר. עד לא מזמן היו התושבים ממורמרים על כך שאת הרשויות המקומיות ניהל סגל יהודי. רק ברהט ובתל-שבע ראש הרשות וחברי המועצה הם מי שנבחרו בבחירות המוניציפליות. לא אחת הייתה לכרויים תחושה שהרשויות שימשו מקום עבודה לפקידים יהודים, בעיקר חמש הרשויות שטרם זכו אז לניהול עצמי. היו גם שיקולים פוליטיים ושבטיים במינוי חברי המועצות וסגל העובדים ברשויות, ודבר זה בצירוף ניפוח סגל העובדים בלא הצדקה הקשה את תפקודן. בינתיים עברו כל המועצות המקומיות לניהול עצמי של האוכלוסייה, אף כי גם יהודים מועסקים בהן.

הכרויים נתונים במצוקה כלכלית וסובלים משיעור אבטלה גבוה במיוחד. האבטלה ניכרת בעיקר במספרם הגבוה של מבקשי עבודה (מקצועיים ובלתי-מקצועיים), יש בהם אף מובטלים מרצון בשל השכר הנמוך המוצע להם. המצב חמור במיוחד בקרב בני הנוער והנשים. תנאי ליציאתן של נשים בדויות לעבודה הוא תעסוקה הולמת את כישוריהן בתוך היישוב, וכיוון שאינו מתקיים וכן בשל מניעים מסורתיים, מצב התעסוקה בקרב הנשים חמור במיוחד. שותפים לבעיה זו גם בני הנוער הכרויים.

* ד"ר יוסף בן דוד חוקר את החברה הכרוית כבר יותר מ-35 שנה ומעורה בתרבותה. מחקריו מקיפים סוגיות חברה, כלכלה, קרקע ומים והוא שם דגש על תהליכי השינוי.